

ANDRZEJ OTFINOWSKI

WSP w Bydgoszczy

CZASOWNIKI OPERATOROWE

Określenie „operatorowe” przypisuję czasownikom, które w formach (prymarnie) osobowych funkcjonują w orzeczeniach analitycznych nieidiomatycznych¹, to znaczy takich, w których wykładnik predykatu semantycznego (WPs) jest oddzielnym wyrazem. Na przykład: jest chory, będzie pisać (pisał), dokonał kradzieży. Można więc w Oa nieidiomatycznych wyróżnić dwie części: część predykatową, którą jest WPs i część niepredykatową, którą tworzy czasownik operatorowy w formie osobowej (Vosop) bądź Vosop + jeszcze jakiś człon niezbędny dla połączenia Vosop z WPs w orzeczenie analityczne. W tym drugim wypadku człon niepredykatowy jest analityczny. Na przykład:

dokonał kradzieży	bierze udział w bójce ²
↓ ↓	↓ ↓
Vosop WPs	Vosop + udział WPs

cz. niepredykatowa syntetyczna

cz. niepredykatowa analityczna

W Oa idiomatycznych takiego podziału Oa nie da się przeprowadzić, bowiem całość dwu- lub wielowyrazowa z Vos jako ośrodkiem formalnym jest wykładnikiem predykatu semantycznego, np. rzucił okiem, ma mleko pod nosem (= jest niedojrzały), przyszło (komu) do głowy (= pomyślał)³.

Orzeczeniom analitycznym (nieidiomatycznym) poświęciłem dużo miejsca w swoich pracach, najwięcej w pracy z 1982 r.⁴, gdzie próbowałem przedstawić bliżej teorię tych orzeczeń. Wydaje się jednak, że opis samego Vos (zwanego tu „operatorowym”) w Oa nieidiomatycznym⁵ jest tam niewystarczający, nie dość wyraźny. Celem tego artykułu jest uporządkowanie dotychczasowego opisu Vosop, ale także jego poszerzenie i uściślenie (w stosunku do niektórych ujęć z 1976 r. będą to nawet istotne zmiany), oczywiście w ramach szkicowego ujęcia.

Podstawową funkcją Vosop jest konstytuowanie orzeczeń analitycznych przez łączenie się z wykładnikami predykatu semantycznego. Są to Oa strukturalno-semantyczne, bowiem jako całość spełniają dwa warunki, których zazwyczaj wymaga się od orzeczenia: mają formy osobowe (dzięki Vosop) i są wykładnikiem predykatu. W orzeczeniach syntetycznych oba te warunki spełnia jeden wyraz, por. ukradł obok anal. dokonał kradzieży. W tej dwuczłonowej⁶ całości członem formalnie konstytutywnym jest Vosop, natomiast członem głównym semantycznie – rzecz by można: semantycznie konstytutywnym – jest wykładnik predykatu⁷. Końcówki osobowe w orzeczeniu syntetycznym (czasownikowym) i czasownik osobowy w orzeczeniu analitycznym spełniają tę samą funkcję akomodującą względem wykładnika predykatu semantycznego, mianowicie w obu wypadkach przystosowują go do wystąpienia w pozycji orzeczenia strukturalno-semantycznego⁸, w swojej funkcji zdaniotwórczej niepodzielnej, jeśli zdanie uznamy za wykładnik zdarzenia (struktury predykatowo-argumentowej – w planie treści). W orzeczeniu (strukturalno-semantycznym – dalej będziemy już pomijać to określenie) konstytutywne są oba człony (końcówki osobowe i WPs, Vosop i WPs), nie można konstytutywności przypisać tylko jednemu z nich, nie można bowiem zredukować tej złożonej całości do jednego członu w takiej funkcji, jaką spełnia całość, np. w Oa: jest chory, była zabawa. Członem jest czy była brak znaczenia predykatywnego

(nie są tu wykładnikami Ps), członom **chory** i **zabawa** brak końcówek osobowych⁹. Jest za to podzielność funkcjonalna wewnątrz tej złożonej całości: zarówno w orzeczeniu syntetycznym, jak i analitycznym¹⁰. Dotyczy ona nie tylko podziału Oa na część wyrażającą predykat (WPs) i część akomodującą go do wystąpienia w pozycji orzeczenia (konstytutywnego semantycznie członu Oa), lecz także otwierania pozycji przy Oa dla wykładników argumentów predykatu przez jeden i: lub drugi człon tego orzeczenia. Por. np.:

wykonuje przysiady Jan	zadał cios / \ Pawłowi Jan pięścią
jest narada dyrektorów	odbywa się ślub Jana z Alą (Jana i Ali)
odczuwa ból Jan brzucha	dokonał wręczenia dyrektor nagród pracownikom ¹¹

Dla wykładników komponentów temporalnych i lokatywnych jest otwarta pozycja przy Oa jako całości. Na przykład:

(dokonał wręczenia) = wczoraj
 dyrektor nagród pracownikom w Ratuszu¹²

Wyjątek stanowiłyby komponenty temporalne i lokatywne w postaci przydawek przymiotnych, wyraźnie powiązane gramatycznie z WPs, np.

Robię porządki domowe. Wczorajszy mecz odbył się na stadionie Skry¹³.

W każdym razie także w przypadku otwierania pozycji dla argumentów czy komponentów przez Vosop lub WPs zawsze chodzi o otwieranie pozycji przez Oa, przez jeden z członów właśnie tego orzeczenia.

Vosop łączy się z WPs w orzeczenie analityczne bezpośrednio lub pośrednio.

Vosop łączy się **bezpośrednio** z WPs, gdy część niepredykatowa Oa jest syntetyczna, to znaczy tworzy ją tylko Vosop. Pomiędzy Vosop i WPs zachodzi wtedy związek rządu (najczęściej), zgody lub przynależności. Por. np.:

dokonał wręczenia (dopełniacz), uległ spaleniu (celownik), robi przysiady, dostał lanie (biernik), jest lekarzem (narzędnik)¹⁴, służy do ścierania (dopełniacz z przyimkiem do), uczestniczy w bójce (miejszczownik z przyimkiem w), będzie pisać: pisał (bezokolicznik lub imiesłów)¹⁵, zaczęła pisać: pisanie (bezokolicznik lub rzeczownik w bierniku)¹⁶

obok: jest wojna: narada: cisza: tłok

występuje (u kogo) ból, panuje cisza, toczą się walki, odbywa się wręczanie (świadectw), chwycił (kogo) kurcz: ból

(gdzie Oa przypominają formalnie tradycyjny związek podmiotowo-orzeczeniowy: forma mianownika WPs jest rządzona przez Vosop, natomiast liczba Vosop – w pewnych formach także i rodzaj, por. chwycił kurcz – jest uzgodniona z liczbą WPs, najogólniej rządzona przez WPs¹⁷)

i stosunkowo nieliczne typu:

jest ciepło, jest w strachu, ma w posiadaniu, jest w ruchu, był: pozostawał pod opieką: na opiece¹⁸, ma pod opieką, dostał się w posiadanie

Vosop łączy się niekiedy z WPs pośrednio poprzez wyraz (rzadziej: wyrazy) rozbudowującą część niepredykatową Oa. Na przykład:

bierze udział w bójce, jest w stanie zdenerwowania, dokonuje się proces twardnienia (cementu), miała miejsce bójka, występuje (u kogoś) stan wyczerpania, (hel) znalazł zastosowanie do wypełniania (balonów)

Vosop łączy się z dodatkowym członem części niepredykatowej Oa na zasadzie rządu (bierze udział, miała miejsce, znalazł zastosowanie), rządu i zgody, to znaczy dwustronnej akomodacji¹⁹ (dokonuje się proces, występuje stan) bądź przynależności (jest w stanie). Pozycję dla WPs otwiera z reguły człon dodany do Vosop (w części niepredykatowej i rządzący formą WPs /udział→ w bójce, w stanie → zdenerwowania, proces → twardnienia, stan wyczerpania). Wyjątkiem jest Oa „miała miejsce bójka”, w którym dwustronna akomodacja zachodzi pomiędzy Vosop (miała) i WPs (bójka). Jednak bez członu „miejsce” połączenie „miała” i „bójka” nie miałyby sensu.

Analityczne człony niepredykatowe powstają też w wyniku transformowania Oa z członem niepredykatowym syntetycznym (najczęściej w wyniku pasywizacji), np.:

została dokonana kradzież ← dokonał kradzieży

jest używana do ścierania ← używa do ścierania

został zastosowany do wypełniania ← zastosował do wypełniania

znalazł zastosowanie do wypełniania ← zastosował do wypełniania

był poddawany torturom ← poddawali torturom

są prowadzone badania ← prowadzą badania

został zadany cios ← zadał cios

Jeśli WPs występował w Oa podstawowym w bierniku (prowadzą badania, zadał cios) lub dopełniaczu (dokonał kradzieży), to w transformie ma formę mianownika i wchodzi w stosunki formalne z obydwooma członami części niepredykatowej: z Vosop w stosunek akomodacji dwustronnej i z imiesłowem przymiotnikowym biernym w stosunek akomodacji jednostronnej (WPs wpływa na rodzaj i liczbę imiesłowu)²⁰.

Vosop jest z natury rzeczy nośnikiem kategorii werbalnych (jak każdy czasownik osobowy, także będący wykładnikiem predykatu): trybu, osoby, liczby, czasu, strony, aspektu, a także rodzaju. Kategorie te spełniają funkcje intratekstualne (osoba, liczba, rodzaj – są kategoriami związku z podmiotem), ekstratekstualne (tryb, czas, aspekt) lub jedne i drugie jednocześnie, np. końcówki osobowe w czasie teraźniejszym są wykładnikami związku z podmiotem i jednocześnie wykładnikami czasu; końcówki pierwszej i drugiej osoby przy nie wyrażonym podmiocie wskazują jednoznacznie na nadawcę czy odbiorcę. Vosop jest więc wykładnikiem pewnych treści (np. modalności wyrażanej trybem), ale tylko właściwych każdemu czasownikowi (np. aspektu) czy jego formom osobowym. Mimo tej złożoności semantycznej Oa wynikającej z faktu wyrażania pewnych treści przez Vosop nie ma powodu, by traktować Oa jako dwupredykatowe (czy wielopredykatowe, jeśli wykładnikowi czasu też się przypisze kryjące się za nim zdarzenia²¹), skoro za jednopredykatowe uznaje się odpowiednie orzeczenia syntetyczne zawierające obok predykatu (w temacie) te same treści dodatkowe w końcówkach osobowych czy temacie (aspekt). W tym sensie (w pewnym uproszczeniu) zarówno orzeczenia syntetyczne, jak i analityczne (nie tylko te, które dają się wyprowadzić z syntetycznych) konstytuują elementarne struktury zdaniowe (w tej konwencji jednozdaniowe)²².

Określenie „niepredykatowy” w odniesieniu do Vosop (czy całej analitycznej części Oa z Vosop) ma charakter umowny (podobnie określenie „jednopredykatowe” w odniesieniu do orzeczenia syntetycznego). „Niepredykatowy” oznacza, że Vosop nie jest WPs konstytuującym

semantycznie Oa, że jego istotną funkcją jest formalne konstytuowanie tego orzeczenia (bycie operatorem syntaktycznym).

Ten status niepredykatowego członu Oa nie powinno także podważać wyrażanie przez niektóre Vosop pewnych treści redundantnych w stosunku do tych reprezentowanych przez WPs, np. roli semantycznej argumentu z wykładnikiem w mianowniku, por.:

(Jan) zadaje cios jest agensem	(Jan) otrzymuje cios jest paciensem
(Jan) uczestniczy w bójce jest współuczestnikiem (tu: współagensem i współpaciensem jednocześnie)	
(nóż) służy (mu) do przecinania (kartek) jest instrumentem	

Rola semantyczna każdego argumentu jest implikowana przez predykat (w powyższych Oa wyrażony rzeczownikami: cios, bójka, przecinanie).

To samo dotyczy redundantnych treści predykatywnych reprezentowanych przez nie-liczne Vosop, np.:

cierpi na łamanie (w kościach), cierpi na bóle (w nodze)
odczuwa ból: niepokój, czuje strach, choruje na grype

gdzie Vosop są nazwami klasy predykatów, a WPs nazywają jej podklasę. Vosop nie wnoszą więc nowych treści, nie można ich uznać za wykładniki oddzielnych predykatów w stosunku do wyrażanych przez WPs, nie można tu Vosop + WPs uznać za strukturę dwupredykatową.

Wykładnikami takich redundantnych treści mogą być także człony łączące się z Vosop w analityczną część niepredykatową Oa. Na przykład:

(Jan) bierze udział w bójce jest współuczestnikiem (por. uczestniczy)
(Brat) stał się ofiarą napaści stał się paciensem
(Ten przedmiot) był narzędziem tortur był instrumentem

Rzeczowniki: udział, ofiarą, narzędziem są nazwami roli semantycznej implikowanej przez predykaty²³ – W Oa typu:

dokonuje się proces twerdnienia (cementu), występuje (u niego) stan wyczerpania, wykonuje czynność przecięcia (wstęgi)

rzeczowniki: proces, stan, czynność są znowu nazwami najogólniejszej klasy predykatów, której podklasą są predykaty wyrażone przez WPs.

Do treści wyrażanych przez Vosop nie przekreślających ich statusu członu niepredykatowego Oa można by zaliczyć iteratywność, ponieważ jest ona wyrażana potencjalnie przez każdy czasownik niedokonany²⁴. Status Vosop miałyby więc czasowniki osobowe w konstrukcjach typu:

bywał bity, miewa katar, zdarzało się: bywało, że (z)bił²⁵ (syna),

w których Vosop jest jedynym wykładnikiem iteratywności, ponieważ opozycja: jednokrotność – wielokrotność jest w WPs zneutralizowana. W Oa z WPs w postaci upodrzednionego

Vos ten ostatni może mieć postać niedokonaną lub dokonaną (postać dokonana nie zmienia już znaczenia wielokrotnego nadanego przez Vosop).

Status Vosop można by także przyznać Vos fazowym typu: zaczyna – zaczął, kończy – skończył, skoro za orzeczenia imienne uznaje się połączenia typu:

stał się sławny (= zaczął być sławny), staje się sławny (= zaczyna być sławny), został lekarzem (= zaczął być lekarzem)

Status Vosop miałyby więc Vos np. w połączeniach:

zaczął: zaczyna pisać (pisanie), skończył: kończy pisać (pisanie)

ewentualnie także:

kontynuuje pisanie, trwa pisanie (zabawa, wojna, narada)

Fazowość (np. bycie początkiem, końcem) jest wprawdzie sama w sobie predykatem, ale wbudowanym semantycznie w każdy predykat (każdy ma początek i koniec), Vos fazowe eksponują więc tylko tę własność predykatu²⁶. Inaczej przedstawia się sprawa z użyciami typu:

Pobył w Bydgoszczy zaczął od zwiedzenia Starego Rynku.

Konferencję zakończyło przemówienie kuratora.

w których zaczął i zakończyło się są wykładnikami relacji pomiędzy dwoma zdarzeniami, wskazując na jedno z nich jako na kompleks zdarzeń, a na drugie jako na pierwszą lub ostatnią część tego kompleksu. Takiej interpretacji nie da się zastosować do omawianych połączeń (zaczął: skończył pisać: pisanie) w elementarnych strukturach zdaniowych (jednozdarzeniowych)²⁷.

Czasownik osobowy nie ma charakteru operatorowego, jeśli jest wykładnikiem innego predykatu niż predykat wyrażony upodrzędnionym przez ten czasownik wyrazem (nie bierzemy tu pod uwagę pewnych treści predykatywnych reprezentowanych przez formy osobowe każdego czasownika, o których była już mowa). Tak jest w połączeniach typu:

każe (komu) wyjechać, chce (czyjej) opieki, boi się gniewu (ojca), sądzi, że (ojciec) przyjedzie, może: musi wyjechać

które są strukturami dwupredykatowymi, tym samym dwuzdarzeniowymi, a więc złożonymi²⁸. Orzeczenia może i musi nie dublują znaczenia modalności trybowej (wyrażanej trybem ewentualnego czasownika osobowego odpowiadającego WPs połączonemu z tym orzeczeniem): może wyjechać to nie to samo co wyjechałby, musi wyjechać to nie to samo co wyjedź. Poza tym orzeczenia te mają też formy trybu: mógłby, musiałby²⁹.

Orzeczenie analityczne byłoby więc bezpośrednim lub pośrednim połączeniem wykładnika predykatu semantycznego (WPs) z formą (prymarnie) osobową czasownika operatorowego (Vosop).

Podstawowe znaczenie Vosop upatrywałbym we współkonstyтуowaniu orzeczeń analitycznych z takimi WPs, które nie mogą łączyć się z końcówkami osobowymi w orzeczenia syntetyczne (czasownikowe). Połączenie się takich WPs z Vosop daje im jedyną szansę wystąpienia w prymarnej funkcji każdego wykładnika predykatu: w funkcji orzeczenia (semantycznie konstytutywnego członu orzeczenia). WPs tego typu są bardzo liczne, por. np.:

agresja, bal, burza, cios, cyklon, deszcz, dyskoteka, gest, inwazja, jarmark, klęska, kontuzja, konwulsja, lawina, msza, mgła, mróz, orgia, ślub, wiatr, wojna, zamieć, zapaść, zawał, zbrodnia³⁰.

W zasadzie dla każdego takiego WPs da się znaleźć takie Vosop, z którymi może utworzyć orzeczenie analityczne. Najbardziej uniwersalnym Vosop jest niewątpliwie „jest” występujący nie tylko w złożonych formach gramatycznych i orzeczeniach imiennych, ale także, jak się zdaje, w zdecydowanej większości innych Oa – może się pojawić niemal przy każdym WPs. Im mniejszy jest zbiór Vosop, z którymi dany WPs może utworzyć Oa, tym bardziej sfracologizowany charakter mają te Oa. Por. np.: dostał zawału, miał zawał obok możliwych: jest: trwa: zaczyna się zawał³¹. Pilnym zadaniem jest wydzielenie zbioru funkcjonujących w języku polskim Vosop oraz zbioru WPs nie mających czasownikowych morfologicznie pokrewnych odpowiedników i ustalenie podzbiorów Vosop, z którymi dany WPs może stworzyć Oa.

Vosop współkonstruuje także Oa sekundarne, dające się transformować z orzeczeń syntetycznych. WPs w takich Oa są z reguły pokrewne morfologicznie orzeczeniom syntetycznym, można je uznać za ich kategoriale lub niekategoriale transformy współkonstruuujące Oa. Na przykład:

są wręczone (świadcstwa) ← wręcza (świadcstwa)
 odczuwa ból ← boli (go)
 jest (mu) mdło ← mdli (go)
 odbywa się przeładowywanie: przeładunek (towarów) ← przeładowują (towary)
 (koń) stał się kulawy ← (koń) okulał
 zdarzało się, że okradał (sąsiadów) ← okradał (sąsiadów)³²

Oczywiście Oa nie może tu wnosić żadnych nowych treści, zdania konstruowane przez orzeczenie syntetyczne i jego transformy analityczne muszą być wykładnikami tego samego zdarzenia, tej samej struktury predykatowo–argumentowej (w planie treści).

Andrzej Bogusławski³³ starał się dowieść, że pewnym czasownikom (np. dokona, wykona) w orzeczeniach peryfrastycznych nie można odmówić „reprezentowania szczególnych komponentów semantycznych, które w określonych kontekstach mogą różnicować sytuację w sposób całkiem zasadniczy”³⁴. Nie pozwalają one tym samym na „dowolną wymianę” orzeczeń peryfrastycznych (z takimi czasownikami) z orzeczeniami prostymi³⁵. Nawet gdyby uznać istnienie owych komponentów semantycznych za dowiedzione³⁶, to i tak Vosop z takimi komponentami tworzyłyby Oa dające się traktować jako transformy odpowiednich orzeczeń syntetycznych zawierających owe komponenty – por. np. dokonał kradzieży: wręczenia i ukradł: wręczył (ze znaczeniem „rozmyślności” w obu typach orzeczeń)³⁷.

Jedno orzeczenie syntetyczne może mieć kilka równoległych transform analitycznych, co pozwala na ukazywanie zdarzeń w różnorodnych konfiguracjach. Wykładnik każdego członu struktury predykatowo–argumentowej może się znaleźć w mianownikowym centrum. Na przykład:

Robotnicy odgruzowują plac łopatami.
 Plac jest odgruzowywany przez robotników łopatami.
 Łopaty służą robotnikom do odgruzowywania placu.
 Odbywa się odgruzowywanie placu przez robotników łopatami³⁸.

Mimo nadużywania orzeczeń analitycznych w języku pisanym, a także i mówionym, na co wielokrotnie zwracano uwagę w różnych publikacjach, nie należy nie doceniać ich roli w systemie języka³⁹. Zasługują one na dogłębne i kompleksowe badania.

PRZYPISY

- ¹W pracy z 1976 r. nazywałem czasownik osobowy w Oa „orzeczeniem formalnym” lub „orzeczeniem formalno-modyfikującym”. Nie były to zbyt fortunne nazwy.
- ²W pracy z 1982 r. czasownikowi osobowemu w Oa nie dawałem żadnej nazwy, zachowując termin „formalno-modyfikujący” dla całej niepredykatowej części Oa.
- ³Na nieco innych zasadach wyróżnia „zwroty idiomatyczne” A. Lewicki: „Zwroty, które we wszystkich formach zdaniotwórczych oraz przy nominalizacjach zawsze zachowują status składników nieciągłych, nazwiemy zwrotami idiomatycznymi”. Wprowadzenie do ..., s. 51. Zob. też poszerzoną definicję na s. 108. W artykule „Zwroty frazeologiczne ...” A. Lewicki pisze jednak o „całościowości znaczeniowej” zwrotów idiomatycznych. „Ujawnia się ona w paradygmatyce zwrotu. W każdej formie zdaniowej i każdej formie niezdaniowej zwrot idiomatyczny reprezentowany jest przez wszystkie komponenty leksykalne, por. szuka dziury w całym – szukanie dziury w całym – szukający dziury w całym” (s. 142). Autor podaje też pewne wyjątki.
- ⁴Zob. Wykaz cytowanych prac
- ⁵W dalszych rozważaniach będę już opuszczał określenie „nieidiomatyczne”, bo tylko o takich Oa będzie mowa.
- ⁶Chodzi o człon predykatowy i niepredykatowy, ten drugi zaś, jak już wyżej zaznaczono, może być analityczny; zawsze jednak musi w nim być Vosop.
- ⁷W orzeczeniu złożonym (imiennym) A. Lewicki proponuje dla formy osobowej czasownika (łącznika) nazwę „członu formalnie konstytutywnego”, zaś dla orzecznika – nazwę „członu reprezentatywnego” (= „semantycznie podstawowego”). Orzecznik przyimkowy ..., s. 126.
- ⁸A. Lewicki określa to jako przystosowanie predykatu do „gramatycznej funkcji orzeczenia” i wyznacza nie „odpowiednich kategorii zdaniotwórczych”. Zwroty frazeologiczne ..., s. 139.
S. Karolak przypisuje końcówkom osobowym w orzeczeniu syntetycznym i łącznikowi w orzeczeniu imiennym funkcję „wskazników (operatorów) syntaktycznych”. W pierwszym wypadku operator (kończówki osobowe) „wprowadza wykładnik predykatu do pozycji składnika konstytuującego wyrażenie zdaniowe”, w drugim (łącznik) – do pozycji „przy składniku konstytuującym wyrażenie zdaniowe”. Składnia wyrażen ..., s. 100. – Określenie „operatorowy” przejąłem właśnie od S. Karolaka, rozszerzając jednak jego znaczenie.
- ⁹W ujęciu S. Karolaka konstytutywny jest tylko łącznik (tu plan wyrażania oddziela się wyraźnie od planu treści). Zob. przypis 8. Jest to zgodne z teorią J. Kuryłowicza, Podstawowe struktury języka ..., s. 41. A. Lewicki zwraca jednak uwagę, że „niekiedy podział konstrukcji na człony konstytutywne i marginalne (wg teorii J. Kuryłowicza – A.O.) natrafia na trudności. Są to np. wypadki typu Jan jest dobry. W zdaniach takich członem formalnie konstytutywnym jest czasownik jest i on formalnie reprezentuje zdanie. Jednocześnie nie można go traktować jako pełnoprawne orzeczenie, jego bowiem znaczenie jest niemal równe funkcji gramatycznej. Semantycznym trzonem orzeczenia jest orzecznik (dobry). Zarówno łącznik, jak i orzecznik są określeniami podmiotu i każdy z nich może być uznany za człon reprezentujący zdanie na zewnątrz. Wzajemna ich relacja nie daje się ująć jako nadrzędnik ← podrzędnik. Dla uniknięcia niewygodnego moim zdaniem sformułowania, że tego typu zdania mają podwójne orzeczenie, czy też, że charakteryzuje je superpredykatywność, proponuję w tych i zbliżonych wypadkach utrzymać nazwę człon konstytutywny dla członu formalnie konstytutywnego (w wypadku zdania dla formy osobowej czasownika), natomiast dla członu semantycznie podstawowego (orzecznika) proponuję przyjąć termin człon reprezentatywny”. Orzecznik przyimkowy ..., s. 126. – J. Kuryłowicz stwierdza, że „gdy zdanie jest określane przez zdanie, wówczas jako człony reprezentujące na zewnątrz poszczególne zdania funkcjonują również orzeczenia; zmienność formalna czasownika (orzeczenia) zdania podrzędnego jest

zależna od orzeczenia (czasownika) zdania nadrzędnego” (op.cit., s. 42). Nieco dalej stwierdza jednak, że „wartość semantyczna czasownika zdania nadrzędnego rządzi często trybem zdania podrzędnego: (...) Nakazuję, by to zrobił. Obawiam się, że to zrobi”. op.cit., s. 43. Otóż nie można takiej właściwości przypisać czasownikowi osobowemu w odpowiednich orzeczeniach analitycznych: Wydaję nakaz, by to zrobił. Mam obawę, że to zrobi. Można ją przypisać orzeczeniu analitycznemu jako całości i to ze względu na człon predykatowy (WPs).

- ¹⁰Podzielność funkcjonalną przypisuje A. Lewicki „orzeczeniom złożonym” (łącznik + orzecznik), uznanym za „składnik złożony”, jak i „złożonym formom gramatycznym” (np. będę pisać: pisał) oraz „orzeczeniom peryfrastycznym” (np. prowadzi atak) uznanym za „składniki nieciągłe”. Wprowadzenie do ..., Zwroty frazeologiczne ... – Wszystkie te struktury traktuję jako orzeczenia analityczne (nieidiomatyczne).
- ¹¹Zob. A. Otfinowski 1982, s. 49–50
- ¹²Op.cit., s. 52. Por. też stanowisko w tej sprawie A. Lewickiego dotyczące orzeczenia złożonego (imienno): „Jeśli w zdaniu o jednoznacznie nacechowanej formie imiennej pełniące funkcję orzecznika (rzeczownik w narzędniku, przymiotnik w mianowniku) występuje okolicznik miejsca lub czasu, łączy się on z całością orzeczenia złożonego, a nie z czasownikiem być”. Orzecznik przyimkowy ..., s. 143.
- ¹³Por. A. Otfinowski 1982, s. 53
- ¹⁴O wpływie łącznika na formę narzędnikową orzecznika rzeczownikowego zob. Z. Saloni, Cechy składniowe ..., s. 70
- ¹⁵Można tu mówić o rządzie alternatywnym. – Tego typu połączenia nazywa A. Lewicki „złożoną formą gramatyczną” (w części form zdaniotwórczych takie połączenia zastępowane są przez składnik prosty, np. będę pisać, ale: pisze, pisz!). Zwroty frazeologiczne ..., s. 138–140
- ¹⁶I tu można mówić o rządzie alternatywnym. – Zob. też niżej na temat wątpliwości dotyczącej statusu Vos fazowych jako Vosop.
- ¹⁷Zob. Z. Saloni, op.cit. s. 61. – S. Karolak mówi tu o „akomodacji dwustronnej (wzajemnej)”, op.cit., s. 105
- ¹⁸Dużo przykładów orzeczników przyimkowych można znaleźć w cytowanej pracy A. Lewickiego, Orzecznik przyimkowy ...
- ¹⁹Zob. przypis 17
- ²⁰Zależności pomiędzy mianownikiem rzeczownika i członami strony biemej są identyczne z odpowiednimi zależnościami między mianownikiem rzeczownika i członami orzeczenia imiennego z orzecznikiem przymiotnikowym. Zob. Z. Saloni, op.cit., s. 69
- ²¹Por. A. Otfinowski 1982, s. 118–120
- ²²Na temat elementarnych struktur zdaniowych zob. A. Otfinowski 1982, 1986
- ²³Zob. A. Otfinowski 1982, s. 42
- ²⁴Por. R. Grzegorzycowa, Zarys ..., s. 83
- ²⁵O tym szczególnym typie Oa (z WPs w postaci upodrzednionego Vos) zob. A. Otfinowski, O konstrukcjach typu ...
- ²⁶Por. A. Otfinowski 1986, s. 114, gdzie jednak pewne wątpliwości w tej sprawie uznaję za uzasadnione.
- ²⁷Rozumienie terminu zob. A. Otfinowski 1982, 1986
- ²⁸W pracy z 1986 r. określiłem je jako złożone struktury zdaniowe z elementarną strukturą zdaniową prymarnie matrycową, konstytuowaną właśnie przez orzeczenia typu: każe, chce, boi się, sądzi, może, musi, powinien.

- ²⁹J. Anusiewicz zalicza do „analityzmów czasownikowych” („analitycznych konstrukcji czasownikowych”) także i takie, w których Vos (lub konstrukcja jako całość) wyraża „różne odcienie modalne, aspektowe, kauzatywne, celowe...” (Konstrukcje analityczne ..., s. 70 – podkreślenia – A.O.), stąd wśród przykładów znajdujemy: mam pójść, mam zrobić (s. 72), mam odbyć rozmowę (s. 75), stwarzają możliwość (s. 80), wprawia w ruch (s. 82), zadaje śmierć (s. 83) czy idą do ataku (s. 75), co nie musi oznaczać „atakują”, które nie spełniają warunków Oa w moim rozumieniu. Podobnie jak np.: ustalił lokalizację (s. 81), wyraża żal: przypuszczenie: zamiar (s. 82). We wszystkich tych przykładach znaczenie Vos wykracza poza znaczenie połączonego z nim członu i poza znaczenie form osobowych każdego czasownika (z pewnymi zastrzeżeniami, o których mówiono wyżej). Vos jest w nich wykładnikiem odrębnego predykatu, całość jest więc dwupredykatoва. Bardzo szerokie pojęcie czasownika posiłkowego zaproponowała K. Pisarkowa (Próba określenia posiłkowości ...). „Posiłkowe” byłyby w rozumieniu autorki nie tylko czasowniki modalne (musi, może, powinien), ale także bardzo liczne czasowniki wyrażające przeżycia psychiczne (każe, chce, boi się, mówi i wiele innych). Kryteria ich wyróżniania były zresztą zupełnie inne niż te, na podstawie których wyróżniam Vosop.
- ³⁰Por. też inne, które wymieniam w pracy z 1982 r. Stanowią one częśćkę ogromnego zbioru.
- ³¹Różnego typu Vosop z takimi WPs zob. A. Otfinowski 1982, s. 101–104. W takich wypadkach A. Bogusławski mówi o „jednoznacznym „wywoływaniu” segmentu czasownikowego przez dane abstraktum” lub też o „semantycznej tożsamości w rzadkich wypadkach podwójnych czy potrójnych możliwości” (całość połączenia nazywa wtedy „jednostką kształtowo złożoną” w opozycji do „produktów” czy konstrukcji typu prowadzi negocjacje). Jako przykłady podaje m.in.: wywiera wpływ, dozna porażki (poniesie porażkę), udzieli pomocy. Jednostki języka ..., s. 27. Wydaje się, że tych możliwości jest czasem w takich wypadkach więcej (niż dwie, trzy). Por. np.:
- x wywiera wpływ na y, x ma wpływ na y, y jest: pozostaje pod wpływem x, y ulega wpływowi x, jest: istnieje ma miejsce wpływ x na y
- Pomijam już Vos fazowe, np. stracił wpływ, trwa wpływ, skończył się wpływ.
- ³²Blżej o transformacjach „analizujących” zob. A. Otfinowski 1982 (rozdz. IVB) i 1986 (rozdz. VA).
- ³³Op.cit.
- ³⁴S. 29
- ³⁵Ibidem
- ³⁶Sam autor wymienia przykłady nie potwierdzające istnienia przypisywanych danym czasownikom komponentów semantycznych. Przebadanie większej liczby użyczeń może wykazać, że tych wyjątków jest znacznie więcej. Analizy A. Bogusławskiego są mimo to bardzo obiecujące i kontynuowanie ich jest niezbędne dla ustalenia ewentualnej tożsamości zdarzeń pomiędzy zdaniami z orzeczeniami syntetycznymi i ich analitycznymi transformami. Podobne badania semantyki tego typu czasowników, chociaż nie tak wszechstronne, przeprowadzano sporadycznie już wcześniej, por. np. artykuły M. Kniaginiowej i D. Butler (obszerna bibliografia w cytowanej pracy J. Anusiewicza).
- ³⁷Predykaty wyrażane przez orzeczenia syntetyczne dają się często interpretować jako rozmysłne i nierozmysłne, a nawet jako nieoperacyjne czy nieczynnościowe. Por. interpretacje zdania „Jan uderzył ręką w drzwi” w mojej pracy z 1982, s. 33–35
- ³⁸Por. też. A. Otfinowski 1982, s. 109–110. A. Bogusławski pisze o szczególnej strukturze tematyczno-rematycznej orzeczeń peryfrastycznych. Op.cit., s. 29–30
- ³⁹Por. też opinie J. Anusiewicza (op.cit., s. 101) i A. Bogusławskiego (op.cit., s. 30).

27
WYKAZ CYTOWANYCH PRAC

1. Anusiewicz J.: Konstrukcje analityczne we współczesnym języku polskim. Wrocław 1978
2. Bogusławski A.: Jednostki języka a produkty językowe. Problem tzw. orzeczeń peryfrastycznych, (W:) Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego. Wrocław 1978
3. Grzegorzczkova R.: Zarys słowotwórstwa polskiego. Warszawa 1981
4. Karolak S.: Składnia wyrażeni predykatywnych, (W:) Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia. Warszawa 1984
5. Kuryłowicz J.: Podstawowe struktury języka: grupa i zdanie, (W:) Problemy składni polskiej, red. A.M. Lewicki. Warszawa 1971
6. Lewicki A.M.: Orzecznik przyimkowy w polskim języku współczesnym, *Prace Filologiczne* T. XXIV. Warszawa 1973
Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Teoria zwrotu syntaktycznego. Katowice 1976
Zwroty frazeologiczne, czyli predykaty w formie składników nieciągłych, (W:) *Studia gramatyczne* I. Wrocław 1977
7. Otfinowski A.: Konstrukcje orzeczeniowe z transformą gerundialną bez przyimka i z przyimkami: dla, do. Bydgoszcz 1976
O konstrukcjach typu: zdarza się, że ... *Studia Filologiczne* 1981 Z. 9. WSP Bydgoszcz
Z zagadnień transformacyjnego opisu elementarnych struktur zdaniowych. Bydgoszcz 1982
Z zagadnień transformacyjnego opisu złożonych struktur zdaniowych. Elementarne struktury zdaniowe prymarnie matrycowe. Bydgoszcz 1986
8. Pisarkowa K.: Próba określenia posiłkowości predykatu w języku polskim, (W:) System morfologiczny i syntaktyczny współczesnego języka polskiego. Materiały powielone do użytku wewnętrznego. Kraków 1972
9. Saloni Z.: Cechy składniowe polskiego czasownika. Wrocław 1976

